

Aspiracje – kompetencje – kariera

Henryk BEDNARCZYK

Instytut Technologii Eksploatacji – PIB w Radomiu

Maria PAWŁOWA

Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny w Radomiu

Z badań pracy i rozwoju zawodowego pracowników

About the research on work and professional development
of employees

Słowa kluczowe: marzenia, aspiracje, ustawiczna edukacja zawodowa, doradztwo, kompetencje, kwalifikacje zawodowe, rozwój zawodowy, standaryzacja, kariera, sukces.

Key words: dreams, aspirations, continuing vocational education, counselling, competences, professional qualifications, professional development, standarization, career, success.

Abstract: Based on ongoing research projects, analysis of lectures and discussions during the scientific conference: Aspirations – professional development – career, we outline changes in the work environment, needs for new competencies, qualifications in the context of changing aspirations and their inadequacy to their potential as well as problems of professional development.

Wprowadzenie. Oczekiwania od współczesnych pracowników globalnego rynku pracy innowacyjności i kreatywności są pozornie sprzeczne z postępującą standaryzacją procedur, instrukcjami pracy, uczenia się i badań wymuszonych przez międzynarodowy system komunikowania się, stosowanie technologii informatycznych, automatyzację i robotyzację produkcji i usług.

Jak więc stymulować w takich warunkach rozwój zawodowy, karierę współczesnego ucznia, studenta i pracownika. Jak budować współczesny model kariery?

Szybki postęp techniczno-naukowy powoduje, że uczelnie i absolwenci nie zawsze zapoznając się ze współczesnymi technologiami, mogą sprostać warunkom pracy, które zastaje absolwent. Stąd też duże znaczenie mają naukowe metody prognozowania, w tym foresight.

Tempo zmian treści, pracy, środków pracy wymusiło nowe odczytanie starego paradygmatu **uczenia się w ciągu całego życia** (Perspektywa, 2013, Bednarczyk, 2010). Zmieniają się relacje kształcenia formalnego na rzecz kształcenia nieformalnego i pozaformalnego. Następuje wzrost znaczenia pracy jako formy uczenia się. Dążenie do kreatywności i innowacyjności na każdym etapie życia, uczenia się i pracy staje się **edukacyjną strategią rozwoju** człowieka, instytucji, społeczeństwa.

Długa jest historia przykładów wychodzenia z kryzysów ekonomicznych, społecznych kataklizmów, w których strategiach rozwiązywania wielkich problemów zakładano głównie realizację programów edukacyjnych. Tak jest i dzisiaj w wielkich programach społecznych, naukowych, technologicznych.

W artykule przedstawimy ramy teoretyczne i metodologiczne na podstawie badań współczesnych problemów pedagogiki pracy: D. Dato, P. Dehnbostela, S. Kwiatkowskiego, R. Macleana, T. Nowackiego, F. Raunera i F. Szloska. Pedagogika pracy podejmuje wieloaspektowe problemy ustawicznej edukacji zawodowej, w tym aspiracji, rozwoju zawodowego, indywidualnych planów edukacyjnych, doradztwa zawodowego. W oparciu o wyniki własnych badań, realizowanych projektów przedstawimy głównie zmiany pracy, stanowisk pracy i modułowego kształcenia zawodowego ukierunkowanego na uzyskanie konkretnych efektów uczenia się (wiedzy, umiejętności, kompetencji społecznych) w kontekście standaryzacji kompetencji i kwalifikacji opracowania europejskich i polskich ram kształcenia.

1. Ramy teoretyczne i metodologiczne. W naszym kraju rozwój zawodowy, kariera jest przedmiotem badań pedagogiki pracy a ostatnio coraz częściej również ekonomistów, specjalistów zarządzania ludźmi w kontekście rozwoju kapitału intelektualnego, w tym kapitału ludzkiego. Wcześniej pedagogicy pracy zajmowali się rozwojem zawodowym, badano losy pracowników i absolwentów.

Podstawową teorią pedagogiki pracy jest teoria rozwoju zawodowego rozwijana w pracach K. Czarnieckiego, D.E. Supera, J.L. Hollanda, T. Nowackiego i innych.

Tadeusz Nowacki uznaje pracę za podstawową kategorię pedagogiki pracy. Właśnie zmiany pracy, środowisko życia i kształcenia łącznie z predyspozycjami indywidualnymi wpływają na wybór drogi edukacyjnej a w konsekwencji pracy zawodowej. Jednostka podlega jednak bardzo silnym ograniczeniom i uwarunkowaniom.

„*W świecie marzeń*” T. Nowacki zauważa: *Nie zawsze warto żyć, ale zawsze warto marzyć, marzenia są tak różne jak różne są wyobrażenia o szczęściu, są podstawą dążeń* (Nowacki, 2010, s. 7). Od marzeń tylko krok do aspiracji, w tym do aspiracji edukacyjno-zawodowych. Marzenia i aspiracje są więc łatwe, trudne i niemożliwe do zrealizowania. T. Lewowicki w wyniku badań twierdzi o silnym powiązaniu aspiracji edukacyjnych i zawodowych i wskazuje, że środowisko społeczne jest czynnikiem wyraźnie różnicującym aspiracje (Lewowicki, 2002).

Badania aspiracji edukacyjno-zawodowych przeprowadzone w 2006 r. w szkołach zasadniczych, technikach, liceach ogólnokształcących znajdujących się w małym mieście (powiat wiejski), dużym mieście (byłe wojewódzkie) i metropolii (stolica) wykazały, że już wybór szkoły, ale i środowisko wyraźnie różnicuje aspiracje i ich poziom w wyborze dalszej drogi edukacyjnej, zawodu i plany podjęcia pracy zgodnie z przyjętą powszechnie oceną prestiżu szkół i wielkością środowisk lokalnych (Bednarczyk, 2008, s. 181). Dorobkiem ostatnich lat jest rozwój całozyciowego doradztwa zawodowego. Ogromnym osiągnięciem jest indywidualizacja doradztwa i formułowanie wsparcia w indywidualnych planach działania. Realizacja projektów *Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki* spowodowała opracowanie nowych narzędzi diagnozy i wielu innowacyjnych form stymulacji zachęcania do kształcenia i zatrudnienia. Wzmocniły się stowarzyszenia doradców zawodowych, powstało wiele instytucji aktywizacji zawodowej jak: Gminne Centra Innowacji, Akademickie Biura Karier (Żurek, 2014) i inne oraz wyraźnie aktywizujące się urzędy pracy. Podobne zadania są planowane w *Programie Operacyjnym Wiedza Edukacja Rozwój* (Program, 2014).

Badanie rozwoju zawodowego, kariery stało się częstym tematem dociekań naukowych prac doktorskich, przewodów habilitacyjnych, profesorskich, monografii. Przedstawimy przykład *Amerykańskiego Stowarzyszenia Kariery Edukacji Zawodowej ACTER* zrzeszającego pracowników naukowych i instytucje dociekające związków edukacji i pracy w kontekście uwarunkowań kariery (Stone, 2013, s. 37).

Jednym z ciekawszych kierunków w całozyciowym doradztwie zawodowym jest przygotowanie do kierowania własnym rozwojem zawodowym (Plewka, 2015), czy też kształtowania świadomości ekologicznej (Baraniak, 2015). W tym kontekście ważnym jest odniesienie do badań bibliograficznych w aspekcie rozwoju zawodowego, kariery, prowadzonych nie tylko w pedagogice, ale również w naukach o zarządzaniu, np. w badaniach uwarunkowań sukcesu (Bednarczyk, 2005), modeli karier (Suchar, 2010).

W artykule skupimy się na przedstawieniu następujących problemów badawczych:

Jak zmieniają się treści pracy i rynek pracy (globalizacja, społeczeństwo wiedzy)?

Jak zmieniają się aspiracje edukacyjno-zawodowe?

Jaki jest stan doradztwa, rozwoju zawodowego i ustawicznej edukacji zawodowej?

Jakie kompetencje/kwalifikacje sprzyjają rozwojowi kariery zawodowej?

Podstawą refleksji naukowej były badania i opracowania zrealizowane w projektach:

- *Modyfikacja metodologii opracowania opisów standardów kompetencji zawodowych, opracowanie 300 opisów tych standardów i wprowadzenie ich do bazy danych PO Kapitał Ludzki 2011–2013.*
- *Przedsiębiorczość w sieci – Internet szansa na wzrost konkurencyjności IW EQUAL F320 2005–2008, ITeE – PIB Radom.*
- *System wsparcia uczenia się pozaformalnego i nieformalnego dla pracowników o niskich kwalifikacjach. Supporting system for nonformal and informal learning for low-skilled workers. Leonardo da Vinci, 2010–2012.*

- *Aspiracje – rozwój zawodowy – kariera*, wirtualna konferencja naukowa 21 X 2015, WSP ZNP Warszawa, ITeE – PIB Radom.

W referowanych badaniach stosowano następujące **metody i techniki badawcze**: sondażu diagnostycznego, biograficzna analiza dokumentów, wywiady.

W Instytucie Technologii Eksploatacji – PIB w Radomiu i częściowo w Uniwersytecie Technologiczno-Humanistycznym w Radomiu prowadzone były badania pracy w następujących aspektach:

- środków, narzędzi pracy, technologii i materiałów w przemyśle skórzanym i tworzyw sztucznych (1975–1986),
- środowiska pracy w wybranych sektorach, branżach i przedsiębiorstwach (1986–1996),
- stanowisk pracy, zadań zawodowych, opracowania i wdrożenia standardów kompetencji/kwalifikacji zawodowych 1998–2013,
- programów modułowych i e-podręczników (1999–2007, 2009–2015).

2. Zmiany treści pracy i rynku pracy. Na przykładzie przemysłu odzieżowego przedstawimy niektóre innowacyjne materiały i technologie. Do nowych materiałów odzieżowych i obuwniczych należą także materiały kompozytowe, które charakteryzują się specjalnymi właściwościami „inteligentnymi”, reagującymi na oddziaływanie stopy i ciała człowieka np.: „inteligentne tekstylia”. Określenie „inteligentne tekstylia” odnosi się do materiałów, które pod wpływem bodźca zewnętrznego wykazują, wyraźne i ściśle określone zmiany fizyczne lub chemiczne. Ważnym determinantem jakości pozostaje moda, wzornictwo i konstrukcja obuwia i odzieży. Wzrasta udział technologii informatycznych wspomagających procesy projektowania, wykrawania, łączenia, zarządzania produkcją i handlem. Postępująca automatyzacja produkcji elementów i montażu krótkich serii nawet indywidualnych wyrobów „na miarę”, realizowanych w elastycznych procesach (QRT), komputerowo sterowanych, laserowych technikach rozkroju, modułowych automatach szyjących, klejących, spawających (Pawłowa, 2012, s. 72).

W ostatnich badaniach stanowisk pracy 2012–2013 w 438 przedsiębiorstwach i instytucjach ustalono listę 300 zawodów, dla których opracowano później standardy kompetencji zawodowych. Badania prowadziło 775 ekspertów rekomendowanych przez 555 organizacji pracodawców, związki zawodowe i stowarzyszenia branżowe. Badania przeprowadzono na 5271 stanowiskach pracy w 2865 przedsiębiorstwach i instytucjach. W ewaluacji, recenzowaniu i pracach komisji branżowych zatwierdzających projekty standardów uczestniczyło 2145 specjalistów rekomendowanych przez 1208 organizacji partnerów społecznych. Na każdym etapie prac badawczych, projektowania, ewaluacji i zatwierdzania kluczową rolę pełnili pracodawcy (Bednarczyk, 2014, s. 20). Przedstawimy przyjętą strukturę standardów kompetencji zawodowych:

1. Dane identyfikacyjne zawodu

1.1. Kod, nazwa zawodu i usytuowanie zawodu w klasyfikacjach: KZiS, ISCO, ISCED, PKD

- 1.2. *Notka metodologiczna i autorzy (Źródła danych, teren badań, Zespół Ekspertki, Ewaluatorzy, Recenzenci, Komisja Branżowa, instytucje, z których wywodzą się eksperci, data zatwierdzenia)*
2. **Opis zawodu**
  - 2.2. *Opis pracy i sposobu jej wykonywania, obszary występowania zawodu*
  - 2.3. *Środowisko pracy (warunki pracy, maszyny i narzędzia pracy, zagrożenia, organizacja pracy)*
  - 2.4. *Wymagania psychofizyczne, zdrowotne, w tym przeciwwskazania do wykonywania zawodu*
  - 2.5. *Wykształcenie i uprawnienia niezbędne do podjęcia pracy w zawodzie*
  - 2.6. *Możliwości rozwoju zawodowego i potwierdzania/walidacji kompetencji*
  - 2.7. *Zadania zawodowe: Z1, Z2, ...Z_i*
  - 2.8. *Wykaz kompetencji zawodowych: Kz1, Kz2, ...Kz_n, KzS*
  - 2.9. *Relacje między kompetencjami zawodowymi a poziomem kwalifikacji w ERK/PRK*
3. **Opis kompetencji zawodowych**
  - 3.1. *Kompetencja zawodowa Kz1 (opis w kategoriach wiedzy i umiejętności)*
  - 3.2. *Kompetencja zawodowa Kz2*
  - (...) *Kompetencja zawodowa Kz_n*
  - 3.n. *Kompetencje społeczne KzS (opis w kategoriach odpowiedzialności i autonomii)*
4. **Profil kompetencji kluczowych (ocena ważności kompetencji kluczowych dla wykonywania zawodu)**
5. **Słownik** (Bednarczyk, 2014, s. 33, www.praca.kwalifikacje.gov.pl).

Rynek pracy. Nasza cywilizacja nie radzi sobie z bezrobociem mimo okresowej poprawy. W Polsce aktualnie jest około 10% bezrobotnych a lokalnie nawet ponad 20%. Ponad 2 mln osób wyjechało za pracę za granicę, mamy ciągle rzesze przedczesnych emerytów. Nie potrafimy więc zapewnić wielu ludziom, grupom społecznym rozwoju zawodowego, kariery.

Zmiany treści i rynku pracy (globalizacja, społeczeństwo wiedzy) potwierdzają wyniki badań referowane na konferencji *Aspiracje – rozwój zawodowy – kariera*: prof. dr hab. Czesław Plewka, prof. Kazimierz Wenta – Politechnika Koszalińska: *Pracownicy współczesnego rynku pracy o uwarunkowaniach własnego rozwoju zawodowego*, dr Joanna Michalak-Dawidziuk – Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie: *Kompetencje społeczne a rynek pracy – w opinii studentów studiów pierwszego i drugiego stopnia*, dr Izabella Kust – Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie: *Zatrudnienie – szansa czy wyzwanie?*, dr Magdalena Łuka – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II: *Formy aktywizacji bezrobotnych w świetle personalizmu – próba oceny*, dr Paweł Ratuszny – Uniwersytet Opolski: *Przygotowanie językowe dorosłych do pracy w krajach niemieckojęzycznych* (www.edukacjaustawicznadoroslych.eu).

Obserwujemy więc zmiany zawodów i zadań zawodowych (potrzebnych kwalifikacji) w zakresie internacjonalizacji, informatyzacji, elektronizacji i integracji pracy zawodowej, każdej pracy, na każdym stanowisku pracy, tj. intelektualizację pracy.

Przedstawione wyżej tendencje zmian pracy i rynku pracy będą wzmocnione w procesie realizacji strategii *Europa 2020*:

- rozwój inteligentny – rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji;
- rozwój zrównoważony – wspieranie gospodarki efektywnej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej;
- rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu – wspieranie gospodarki charakteryzującej się wysokim poziomem zatrudnienia i zapewniającej spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną (Strategia, 2010).

3. Kompetencje/kwalifikacje, rozwój zawodowy. Elastyczny i mobilny rynek pracy posługujący się do tej pory terminem kształcenie w zawodzie określone w różnorodnych klasyfikacjach wymusił właśnie dla zwiększenia efektywności i elastyczności przejście do mniejszych jednostek kompetencji i kwalifikacji w rozumieniu efektów uczenia się.

Przytoczymy przyjęte w projektowaniu standardów określenia kompetencji i kwalifikacji:

Kompetencje zawodowe – wszystko to, co pracownik wie, rozumie i potrafi wykonać, odpowiednio do sytuacji w miejscu pracy. Opisywane są trzema zbiorami: wiedza, umiejętności oraz kompetencje społeczne.

Kwalifikacja – zestaw efektów uczenia się (zasób wiedzy, umiejętności oraz kompetencji społecznych), których osiągnięcie zostało formalnie potwierdzone przez uprawnioną instytucję (Bednarczyk, 2014, s. 159, www.praca.kwalifikacje.gov.pl).

Obok systematycznie rozbudowanych klasyfikacji zawodów i specjalności (aktualnie ponad 2400 zawodów, powstały europejskie i krajowe, branżowe ramy i rejestry kwalifikacji (Bednarczyk, 2009).

Polska Rama Kwalifikacji obejmuje wszystkie aspekty uczenia się we wszystkich kontekstach, na wszystkich możliwych poziomach. Oznacza to, że uczenie się w celu wykonywania pracy zawodowej jest fragmentem wielowymiarowym uczenia się przez całe życie (LLL – Lifelong and Lifewide Learning) (Raport, 2013).

Zintegrowany Rejestr Kwalifikacji będzie głównym zasobem informacji o krajowych kwalifikacjach, w tym o kwalifikacjach zawodowych. Kompetencja zawodowa nie może w sposób bezpośredni być włączona do Zintegrowanego Rejestru Kwalifikacji – nie jest to bowiem „formalny wynik procesu oceny i walidacji” (Bednarczyk, 2014, s. 25, www.praca.kwalifikacje.gov.pl).

W 2012 r. w Polsce uczyło się 14 500 000 osób, tj. 36,7% ogółu ludności. W 2013 r. w naszym kraju w 1 889 zasadniczych szkołach zawodowych uczyło się 240 699 uczniów, w 3 166 technikach uczyło się 612 342 uczniów i w 3 108 szkołach policealnych uczyło się 266 047 słuchaczy, na studiach wyższych dziennych i zaocznych w szkołach publicznych i niepublicznych studiowało 1 764 060 studentów (Goźlińska, 2013, s.13). Według badań ścieżek kształcenia w gospodarstwach domowych w 2013 r.

dokształcało się 7,55% w zasadniczych szkołach zawodowych, 10,93% w szkołach średnich i 22,59% w szkołach wyższych (Łysoń, 2013, s. 92). Analitycy odnotowują, że struktura kształcenia nie odpowiada potrzebom społeczeństwa. Nastąpiło upowszechnienie studiów wyższych i kształcenia ogólnokształcącego. Wbrew rankingom i ocenom formalnym w opinii pracodawców niezbędna jest radykalna poprawa jakości kształcenia w kontekście uzyskiwanych efektów uczenia się.

Nie budzi wątpliwości konieczność osiągnięcia mistrzostwa w realizacji konkretnych kwalifikacji zawodowych (wiedza, umiejętności, kompetencje społeczne). Stąd wysiłki całego systemu edukacji w zbliżeniu do praktyki społecznej i gospodarczej poprzez rozwój kształcenia modułowego, praktyk zawodowych, kształcenia dualnego i mierzenia efektów uczenia się. Rynek pracy i pracodawcy oczekują oprócz realizacji zadań zawodowych również zróżnicowanych kompetencji kluczowych i społecznych. Przytoczymy zdefiniowane w standardach kompetencji zawodowych kompetencje kluczowe:

- *rozwiązywanie problemów,*
- *współpraca w zespole,*
- *komunikacja,*
- *wywieranie wpływu/przywództwo,*
- *planowanie i organizowanie pracy,*
- *sprawność motoryczna,*
- *umiejętność czytania i pisania ze zrozumieniem,*
- *umiejętności matematyczne,*
- *umiejętności obsługi komputera i wykorzystania Internetu* (Bednarczyk, 2014, s. 32, www.praca.kwalifikacje.gov.pl).

Zupełnie nowego „mocnego wymiaru” nabrały kompetencje społeczne zróżnicowane poziomem kwalifikacji, specyfiką zawodu i środowiska pracy. Kompetencje społeczne rozpatrywane są głównie w kontekście autonomii, odpowiedzialności i współpracy. Przytoczymy ustalone kompetencje społeczne dla zawodu (243103) menedżer produktu:

- *tworzy i rozwija wzorce właściwego postępowania zespołu,*
- *podejmuje inicjatywy kreowania i modernizacji produktu,*
- *ponosi odpowiedzialność za inicjowane procesy wdrożenia produktu,*
- *ocenia krytycznie pracę własną i zespołu,*
- *doskonalą zarządzanie produktem i ludźmi* (Bednarczyk, 2014, s. 158, www.praca.kwalifikacje.gov.pl).

Wyniki badań kompetencji/kwalifikacji sprzyjających rozwojowi kariery zawodowej przedstawili niżej wymienieni uczestnicy konferencji *Aspiracje – rozwój zawodowy – kariera*: dr Magdalena Kolber – Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy: *Strategie uczenia się języka angielskiego w liceach ogólnokształcących*, prof. Norbert Pikuła – Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie: *Znaczenie relacji społecznych w pokonywaniu samotności osób starszych*, dr Agnieszka Szplit – Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach: *Samodzielność w rozwoju zawodowym nauczycieli języków obcych*, dr Stefan T. Kwiatkowski – ChAT Warszawa: *Kształtowanie kompe-*

tencji społecznych nauczycieli wychowania przedszkolnego i wczesnoszkolnego, dr inż. Agnieszka Smarzewska – Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej: *Bezpieczeństwo edukacyjne w ocenie absolwentów*, mgr Joanna Śmietanka – Uniwersytet Wrocławski: *Zwiększanie kompetencji informatycznych osób starszych a jakość życia seniorów*.

Generalnie w społeczeństwie wiedzy i szybkich zmian każdy pracownik winien szybko się uczyć, aby sprostać wyzwaniom współczesności i konkurencji. Można więc postawić pytania, problemy, które wymagają rozwiązań: czy współczesne społeczeństwo, społeczności lokalne mogą skutecznie sprzyjać i wspomagać realizację i kształtowanie aspiracji edukacyjnych i zawodowych, wspomagać wybór właściwej drogi kształcenia, rozwoju zawodowego i kariery.

Podsumowanie. Rozwój wiedzy, innowacje techniczne i społeczne zmieniają treści pracy i rynek pracy. Pojawiają się nowe i zanikają stare zawody. We wszystkich zawodach, na każdym stanowisku pracy zmieniają się zadania zawodowe. Następuje intensywna internacjonalizacja, integracja, informatyzacja i intelektualizacja pracy. Rosną więc aspiracje zawodowe młodzieży i dorosłych, którzy słusznie w edukacji widzą szansę rozwoju i kariery. Aspiracje te często są zdecydowanie wyższe od posiadanego potencjału. Dlatego tak ważnym zadaniem jest dalszy rozwój i upowszechnienie innowacyjnego i skutecznego całozyciowego doradztwa zawodowego.

Upatrujemy ogromnych szans internacjonalizacji badań oraz realizacji projektów europejskich (Erasmus+, 2014, Horyzont, 2014, Program, 2014) w zakresie: kształtowania aspiracji edukacyjno-zawodowych, rozwoju doradztwa zawodowego, indywidualizacji dróg rozwoju, kariery, kompetencji/kwalifikacji zawodowych – mistrzostwa w zawodzie, edukacji w „zielonych zawodach” i dla „zielonych technologii”, pracy pedagogów (nie tylko w szkołach) w innowacyjnych przedsiębiorstwach – rozwoju kapitału intelektualnego, rozwoju i kształtowania mobilnych kompetencji społecznych.

Bibliografia

1. Baraniak B. red. (2015) *Poradnictwo zawodowe w kształtowaniu świadomości ekologicznej społeczeństwa*, UKSW Warszawa.
2. Bednarczyk H., Koprowska D., Kupidura T.: (2014) *Opracowanie standardów kompetencji zawodowych*, ITeE – PIB, Radom.
3. Bednarczyk H., Łopacińska L., (edit.): (2009) *Vocational education in the context of the European Qualification Framework* ITeE – PIB Radom.
4. Bednarczyk H., Pawłowa M., Przybylska E.: (edit.): (2010) *Living and learning for a viable future W: The power of adult learning. Materials of international conference of UNESCO*, ITeE – PIB Radom.
5. Bednarczyk H., Virsilas V.: (edit.) (2011) *Educate Generation*, Sycyna Educational Society.
6. Bednarczyk I.M: (2005) *Wywiad 8*, s. 195÷202 // *Różne uwarunkowania sukcesu we współczesnej Polsce* pod red. J.Gładys-Jakóbk, SGH Warszawa.
7. Bednarczyk-Jama N.: (2008) *Aspiracje edukacyjno-zawodowe uczniów szkół ponadgimnazjalnych*, IBE Warszawa.
8. Dato D.: (2009): *Pedagogia del lavoro intangibile*. Franco Angelli, Milano.
9. Dehnhostel P., (2007): *Lernen im Prozess der Arbeit*, Waxmann Verlag, Munster.

10. Erasmus+ (2014) *Przewodnik po programie* www.erasmusplus.orh.pl.
11. Goźlińska E., Kruszewski A.: (2013) *Stan szkolnictwa zawodowego w Polsce*, KOWEŻiU, Warszawa.
12. Horyzont 2020 (2014) *Program ramowy w zakresie badań naukowych i innowacji na lata 2014–2020*, www.nauka.gov.pl.
13. Kwiatkowski S. M. (red.): (2012) *Pedagogika pracy wobec wyzwań współczesności*, ITeE – PIB Radom, APS Warszawa, UBKW Bydgoszcz.
14. Lewowicki T.: (2002) *Aspiracje – szkic o kłopotach metodologicznych i dążeniach młodzieży*, „Przełęcz Humanistyczny”, nr 4.
15. Łyson P., Czarnicka D., Gołaszewska H., Kamińska M.: (2013) *Wybory ścieżek kształcenia a sytuacja zawodowa Polaków* GUS, Warszawa.
16. Maclean R., Wilson D. (2009), *International Handbook of Education for the Changing World of Work*, UNEVOC-UNESCO Bonn. 6 tomów, 3044 ss.
17. Nowacki T.: (2010) *Świat marzeń*, UMCS, Lublin.
18. Pawłowa M.: (2012) *Quality determinants of footwear and clothing*, TPI, Radom, Nr 3 s. 69–79.
19. Perspektywa uczenia się przez całe życie (2013) Rada Ministrów, www.men.gov.pl.
20. Plewka Cz.: (2015) *Kierowanie własnym rozwojem zawodowym*, PK Koszalin.
21. Program Operacyjny *Wiedza, Edukacja, Rozwój 2014–2020*, (2014) www.mir.gov.pl.
22. Raport Referencyjny Polskiej Ramy Kwalifikacji na rzecz uczenia się przez całe życie do Europejskiej Ramy Kwalifikacji (2013) (Przyjęty przez Zespół Międzyresortowy Komitetu ds. Europejskich w imieniu Rady Ministrów). Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa, www.ibe.edu.pl.
23. Rauner F., Maclean R. (2008) *Handbook of Technical and Vocational Education and Training Research* UNEVOC Springer Bonn.
24. Stone III James R.: *Training of the human resources based on the green economy. Designing educational programmes based on environmental protection* Edukacja Ustawiczna Dorosłych 3/2013, s. 36–43.
25. *Strategia na rzecz inteligentnego zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu Europa 2020*, (2010) Komunikat Komisji, Bruksela 3.3.2010 KOM(2010) 2020.
26. Suchar M.: (2010) *Modele karier* C.H. Beck Warszawa.
27. Szłosek F.: (2015) *Tożsamość pedagogiki pracy w kontekście przemian systemowych*, APS, Warszawa.
28. Szłosek F., Bednarczyk H. red. (2012) *Edukacja – praca – kariera*, ITeE – PIB Radom, APS, Warszawa.
29. Żurek M.: (2014) *Funkcjonowanie Akademickich Biur Karier*, rozprawa doktorska APS, Warszawa.

dr hab. Henryk BEDNARCZYK prof. nadzw.
 opp@itee.radom.pl

dr hab. Maria PAWŁOWA prof. nadzw.
 m.pawlowa@uthrad.pl